

Г.Т. Капустян

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ 1920-Х РОКІВ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

1920-і роки у радянському селі характеризуються складними соціально-економічними процесами. Проходило класове розшарування серед селян, відбувалися кардинальні зміни в їхній ідеології; зазнавала деформації селянська психологія, впроваджувалась колективізація, реальністю селянського буття ставала “надзвичайщина”.

Спершу радянська історіографія почала досліджувати проблематику перших аграрних перетворень більшовицької влади. Аграрні проблеми перебували в полі зору партійних, радянських, посадових працівників сільського господарства – тому вони стають першими літописцями історії села [1-5]. З огляду на те, що їм бракувало історичного професіоналізму, викладений матеріал мав описовий характер, частіше констатувалися факти, не робилися спроби проаналізувати події, процеси суспільної дійсності.

У теоретико-методологічному відношенні на загальному фоні помітно виділялися роботи М.І. Бухаріна [6-12], котрий чітко і послідовно розвивав у 1920-і роки погляди Леніна про характер та цілі будівництва нового суспільства. Відображаючи до певної міри загальну позицію партійного керівництва, Бухарін наочно показував, наскільки більшовики готові були йти назустріч селянству, враховуючи його місце та роль у революційних перетвореннях.

Необхідно зазначити, що, власне, село і селянство, як такі, Бухаріна не цікавили. Питання про селянство він, як правило, порушував, перш за все, в тісному зв'язку із загальною проблемою, яку поставив Ленін. Йшлося про проблему союзу робітничого класу та селянства, як основу і гаранта соціалістичного будівництва. Саме у цьому аспекті і піднімав він питання про економічне і політичне місце і позиції післяреволюційного селянства та його окремих соціальних прошарків і їх політичну активність.

Бухарін схилявся до необхідності зберегти і розширити можливості для спонтанного (хоча і обмежуваного партійним керівництвом) розвитку селянства, постійного і усвідомленого залучення його до побудови соціалістичного суспільства на базі зміцнення соціально-економічного і культурного рівня. Ці проблеми можна прослідкувати у більшості бухарінських робіт 1920-х років, які так чи інакше стосувалися села. Бухарін, поряд із важливістю створення умов для економічного росту селянських господарств та надання їм економічної самостійності, стояв на позиціях необхідності політичного підпорядкування селянства в межах його союзу з робітничим класом. “Співробітництво і навіть союз, союз міцний і непорушний, не є ще розподіл влади..., – підкреслював він у роботі “Шлях до соціалізму і робітничо-селянський союз”. – В самій державній владі селянство як співучасник цієї влади відсутнє” [13.-С.201]. Ця думка підкреслювала незмінність позиції правлячої партії стосовно селянства в питанні надання йому політичної самостійності, розширення його політичної самодіяльності.

У партійно-радянській історіографії, що формувалася, роботи М.І. Калініна займали певне місце стосовно радянського будівництва, кооперації, селянської організації [14; 15; 16]. Вони містили об'єктивну інформацію щодо становища села і його суспільно-політичного життя. Зауважимо, що всесоюзному старості на практиці не завжди вдавалось втілювати власні теоретичні положення, які містилися в його роботах. Як, наприклад, тези про необхідність зміцнення союзу робітничого класу і селянства як

основи соціалістичного будівництва на селі, про розширення селянської самодіяльності та ініціативи в роботах Калініна більше декларувалися (особливо з другої половини 1920-х років) [17]. Але, в порівнянні з роботами інших, у працях Калініна відчувалось конкретне знання села і особливостей його розвитку. Він досить ясно усвідомлював процеси соціальної диференціації, що відбувалися на селі, розумів необхідність вільного розвитку селянського господарства, підкреслював згубність адміністративно-командних методів. Шкода, але задекларовані “всесоюзним старостою” ідеї йшли врозріз з позиціями радянського політичного режиму, що формувався на зразок командно-адміністративного.

Література 1920-х років, присвячена селу і селянству, надзвичайно різноманітна. Непівський період, як зазначають сучасні дослідники, став часом “розквіту досліджень села; на цей час виникає маса оригінальних робіт, присвячених життю села і шляхам його покращення” [18.-С.21].

Праці дослідників-аграрників, особливо представників організаційно-виробничої школи, внесли суттєвий доробок у розвиток аграрної історіографії, у становлення галузі аграрних досліджень відомої як селянознавство [19-24]. Але в умовах формування радянського політичного режиму історіографію проблем соціально-політичного розвитку села фундувала література дещо іншого ідейного забарвлення.

Перш за все, ця література різнилася теоретико-методологічним рівнем, була політично та ідеологічно наповнена більшовицько-партійним змістом. Вона (можливо, в першу чергу) вносила визначальну функцію у змістові мотиви історичних праць тогочасної української доби.

Певна частина публікацій 1920-х років для сучасного дослідника цікава як історичне джерело. Ці праці наповнені багатим фактичним матеріалом, почерпнутим із чисельних досліджень села, які тоді широко проводились з питань його соціально-економічного і політичного стану [25-30].

Відображаючи досить повно і предметно основні процеси розвитку села і селянства протягом 1920-х років, ця література створювала реальну основу для вивчення соціально-психологічних змін у селянському середовищі, в його суспільно-політичних настроях. Необхідно зазначити, що саме в цей час з’являється цілий ряд спеціальних робіт, які так чи інакше торкалися питання соціальної психології, психології класів і соціальних груп [31; 32; 33].

Протягом 1920–1930-х років радянська історіографія розпочинає виконувати ідеологічні функції, необхідні для утвердження радянського політичного режиму. Інтенсивно висвітлюються теми партійного і радянського будівництва на селі, ролі комітетів незаможних селян у підтримці радянського режиму на селі, питання класової боротьби, “боротьби за ліквідацію внутрішньої контрреволюції”. Авторами перших досліджень виступали керівники вищих партійно-радянських органів України – секретарі ЦК КП(б)У Д. Лебідь, Я. Яковлев, відомі військові діячі Р. Ейдеман, Є. Лихаревський, М. Макушенко, Е. Есбах і деякі інші [34; 35; 36; 37.-С.62-67; 38.-С.95-105; 39.-С.40-51]. У ці роки з’являються перші монографічні дослідження М. Кубаніна, В. Руднева, С.І. Черномордика з історії боротьби радянського режиму з махновщиною [40; 41; 42].

Діапазон контролю радянського політичного режиму над селянським суспільством поширювався через існуючі політичні державні інститути українського села – партосередки, сільради, комнезами і т.п. Історіографією 1920-х років засвідчено функції цих органів в суспільстві: контролюючі, спрямовуючі, керуючі в чітко виражених законом і окресленими директивами формах існування [43-52; 53.-С.63-67; 54].

1920-і роки формують подвійну систему політичного контролю в суспільстві як з боку компартійних структур, так і з боку органів спецслужб ВЧК - ДПУ - ОДПУ. Про

роль і місце останніх у здійсненні політконтролю в суспільстві оповідали виключно співробітники органів таємної поліції [55].

У 1920-і роки було опубліковано немало робіт, спеціально присвячених общині та місцевому радянському управлінню на селі. Ці роботи узагальнювали дослідження відповідної законодавчої бази, земельних відносин і практики радянського управління на місцях (див. роботи Г. Амфітеатрова, М. Владимирського, С. Здановича, І. Кожикова, А. Лужина, Г.С. Михайлова, А.П. Павлова, Є. Полюдова, М. Резунова, Д.С. Розенблюма, С. Чугунова та ін.) [56-65] і статті в газетах та журналах, які висвітлювали ті чи інші аспекти діяльності земгромад і місцевих органів влади на селі, що розглядали окремі питання повсякденного життя села [66; 67.-С.28].

Злам непу, а за ним впровадження надзвичайних заходів із примусовими хлібозаготівлями, індустріалізація промисловості за рахунок сільських заощаджень, зневажання людських прав селянина і оголошення сталінської “революції зверху” – всі ці прояви “надзвичайщини” відобразилися в політичних творах партійно-радянських працівників [68-74].

Під кінець 1920-х – на початок 1930 років предметність і фактологічність все менше помітні в дослідженнях з історії села. Однак окремі моменти все ж знаходили місце в офіційній історіографії, присвяченій головним чином становленню і розвитку політичної системи диктатури пролетаріату, історії соціалістичної державності [75; 76; 77].

Представники європейської аграрної історіографії вбачають головну причину призупинення селянських досліджень у Східній і Центральній Європі протягом 1920-х – 1930-х років у виникненні і швидкому розповсюдженні диктатур. “Нацизм і подібні йому явища громили академічні дослідження, в тому числі і досягнення селянських товариств. Сталінська колективізація і “чистки” занурили у велику мовчанку СРСР – і марксистський, і немарксистський методи аналізу селянства виявились під забороною. Підготовка до світової війни і сама війна повсюдно відтягли на себе інтелектуальні і політичні сили... селянські дослідження повсюди припинилися на 30 років” [78.-С.14].

XX з’їзд КПРС приніс в історичне середовище надії на нові можливості. Піднесення громадської активності, в епіцентрі якої виявились і науки, пов’язані з суспільствознавством, відчуття близьких і можливих змін отримали в публіцистиці і періодиці дуже вдале визначення “відлиги”. Розширювалися можливості для наукових досліджень, поповнювалася джерельна база.

Важливо зазначити, що наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років дослідження конкретної проблематики цих напрямів не виходило, як правило, за межі статейних публікацій і брошур, в яких підхід до вивчення питання був спрямований на вилучення і аналіз інформації архівних джерел (в першу чергу), що вводились у науковий обіг. Поряд із статейними дослідженнями, зустрічалися і окремі монографії, які свідчили про міцність історіографічних традицій, що склалися раніше [79; 80; 81].

З початком 1960-х років помітно підвищується інтерес до вивчення історії селянства в період переходу до непу. Історичні дискусії на сторінках фахової періодици, наукові конференції, оприлюднення різноманітних історичних джерел привертати увагу дослідників до важливих аспектів цих проблем, готували ґрунт для узагальнюючих монографічних праць. З другої половини 1960-х років число таких праць помітно зросло, що надало дещо іншого якісного забарвлення, в тому числі й історіографії багатьох проблем аграрної історії.

У монографії Ю.А. Полякова зверталась головна увага на перехід до непу на селі [82]. Автор критично оцінює зміст аграрної політики соціалістичної держави, яка прямо впливала на характер змін в соціально-психологічному стані селянства. Соціальне протистояння на селі в перші роки непу розкриває монографія І.Я. Трифонова [83].

Професійно підійшов до вивчення доколгоспного села відомий історик В.П. Данілов, фундаментальні дослідження якого показово поєднують теоретико-методологічні (до того ж мало ідеологізовані) і конкретно-історичні підходи при аналізі різних, суперечливих, але певним чином пов'язаних економічних та соціально-класових процесів розвитку села напередодні колективізації сільського господарства [84; 85].

Раніше надрукована стаття В.П. Данілова підкреслювала комплексний підхід при вивченні змісту суспільно-політичного життя радянського доколгоспного села та вплив радянського політичного ладу на суспільно-політичні процеси села цього періоду [86].

Основні моменти в діяльності сільських рад на фоні соціального протистояння на селі розглядаються в монографії Ю.С. Кукушкіна [87].

З кінця 1960-х років історіографія аграрної історії виходить на рівень підготовки узагальнюючих робіт. Синтезувалися не тільки дослідження. Непохитна на той час схема ідеологічного і концептуального підходу до історії радянської України і аграрної історії зокрема з усією чіткістю була реалізована як на сторінках багатотомних “Истории СССР” та “Истории КПСС”, так і в узагальнюючих дослідженнях з історії селянства регіонального рівня, які були зведені врешті-решт в багатотомну “Историю крестьянства СССР”.

Напрацювання в галузі досліджень аграрної історії українського села 1920-х років сприяли появі узагальнюючих історичних творів. У другому томі з історії селянства України зроблена спроба узагальнити історичний досвід участі українського селянства в роботі низових компартійно-радянських закладів на селі, а також показати прямий інтерес радянського політичного ладу до функціонування та реальної підтримки функціонування особливої соціально-політичної структури українського села – комнезамів [88]. В інших колективних працях висвітлювались особливості динаміки суспільно-політичних процесів українського доколгоспного села в умовах радянського політичного ладу [89].

Двотомник колективної праці “Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР” розглядає діяльність громадсько-політичних організацій українського села протягом 1920-х і, в першу чергу, з точки зору підтримки ними радянського ладу і згуртування українського селянства навколо комуністичної партії по зміцненню радянської влади на селі. Однак важливі аспекти історії українського села такі, як соціальне протистояння, суспільно-політичні настрої не стали об'єктом історичного дослідження [90].

У контексті наступництва тенденційних основ історіографії, окреслених “Кратким курсом”, широко підтримувались офіційними колами країни дослідження, що стосувалися керівної ролі більшовицької партії, ролі В. Леніна у процесі зміцнення радянської влади в Україні. Незаперечним залишалося і акцентування уваги на підвищенні самодіяльності і активності сільських партосередків у системі суспільно-політичних організацій села [91].

Актуалізувалися дослідження з проблем радянського будівництва в українському селі та місця у цьому процесі селянства. Однак дослідження цих років обминали досить принципову проблему взаємин реально існуючих земельних громад і сільських рад.

Історики, беручи у теоретиків марксизму ідею класової боротьби та різноманітні прояви її форм на певних етапах суспільного розвитку, розкривали проблему активного соціального протистояння в українському селі в перші роки непу саме в такому ключі, наголошуючи на провідній ролі більшовицької партії в “організації боротьби трудящих з куркульсько-білогвардійськими бандами” [92.-С.73-90], доводячи, що “повний розгром куркульського збройного бандитизму” в Україні було завершено лише на кінець 1923 р. [93.-С.90-98]. Найбільш вагомим дослідженням цієї проблеми стала монографія О.О. Кучера [94.-С.90-98].

Досліджуючи проблему боротьби радянської влади з внутрішньою “контрреволюцією” протягом 1920-1922 рр., Д.Л. Голінков загальносоюзну картину доповнював подіями і особливостями цього процесу в Україні, пояснюючи соціальні джерела “внутрішньої контрреволюції” в існуванні дрібнобуржуазної стихії [95].

Роботи М.Д. Березовчука [96.-С.64-69; 97; 98] на конкретно-історичному матеріалі розкривають історію утворення та діяльності КНС, наголошуючи на соціально-економічних, політичних, національних умовах розвитку українського села.

Намаганням більшовицької партії та радянської держави організувати серед українського селянства колгоспні господарства протягом 1920-х років присвячена монографія А.Ф. Чмиги [99].

Пострадянська історіографія суспільно-політичних процесів у радянському доколгоспному селі на початку 1980-х років спробувала узагальнити напрацьований досвід по вивченню зазначених проблем у наукових доповідях XVIII і XIX сесій Всесоюзного симпозіуму з проблем аграрної історії (Воронеж, 1980 р. і Уфа, 1982 р.). На цих сесіях окремі аспекти зазначених проблем розглядалися у зв'язку з вивченням питання розвитку соціалістичного способу життя, тривали дискусії у напрямку визначення поняття “суспільно-політичне життя” і підходів комплексного вивчення цієї теми [100.-С.173-174; 101.-С.77; 102.-С.114].

С. Лях у статті “Деякі питання суспільно-політичного життя селянства України (1921-1928 рр.)” спробував проаналізувати ряд важливих аспектів суспільно-політичного життя на селі. З'являється дисертаційне дослідження суспільно-політичного життя українського села, окреслене рамками відбудовного періоду [103].

До середини 1980-х років дослідження історії соціально-політичного життя радянського доколгоспного села відбувалося в “горизонтальному” рівні, в основному за рахунок розширення тематики досліджень та посилення “міжпредметних зв'язків”.

Характерною ознакою розвитку історіографії пострадянської доби є відхід від колишнього розуміння власних завдань і ролей, від стереотипів, що десятиліттями панували в суспільствознавстві.

Сучасний етап розвитку української історичної науки вимагає її інтеграції в загальносвітовий процес історичного пізнання, що базується на пріоритеті загальнолюдських (а не класово-партійних) цінностей і критеріїв.

З другої половини 1980-х років суттєво поповнюється історична джерельна основа завдяки скасуванню грифа “таємності”, науковому апарату дослідників відкриваються раніше невідомі документи, трансформується методологічна база, змінюються методичні підходи. Все це піднесло історіографію на якісно новий рівень.

У перших публікаціях цього періоду автори намагалися знаходити паралелі теперішньої перехідної доби і подібних перехідних ситуацій минулого, піднімали болючі питання для країни в цілому і для її окремих соціумів [104; 105.-С.3-58; 106.-С.25-38; 107.-С.57-60; 108.-С.157; 109.-С.3-12].

Кардинальні суспільно-політичні зміни, що склалися у країні завдяки перебудові і гласності, дали змогу авторам Л.Н. Маймескулову, А.І. Рогожину, В.В. Сташису здійснити друге видання монографії про ВЧК [110], доповнити її новою літературою, сучасними історичними оцінками та підходами, спробувати усунути окремі “білі плями” в історії ЧК.

У той же час автори обійшли важливі моменти в діяльності таємної поліції – політичний контроль та репресивну функцію.

Особливість сучасної історіографії, в тому числі і аграрної, підкреслює кілька різновекторних її спрямувань: офіційна література, яка формувалась під впливом пануючої марксистської ідеології, що кон'юнктурно різко змінює орієнтири; література неофіційна, поява якої завдячена відстоюванню позиції наперекір пануючій ідеології;

російська історіографія доповнює, а подекуди і підкреслює особливість української історіографії. В останньому: дослідження подій, процесів, явищ, пов'язаних з українською історією, впливали з особливостей складання джерельної бази, котра вимагала вищелювання одиничного (українського) із загального (радянського). В іншому випадку український матеріал нерідко слугує слушним ілюстративним моментом у роботах істориків російської школи.

Сучасний стан дослідження аграрної історії і науковий авторитет визнаного вченого, історика-аграрника, професора В.П. Данілова забезпечили теоретично, методологічно, практично реалізацію потреби сучасної історіографії у функціонуванні в її рамках напряму *селянознавство* та видання однойменного збірника [111].

Зусиллями вітчизняних істориків був створений науково-дослідний інститут Селянства при Черкаському державному університеті, котрий на сьогодні має вже солідний доробок (традиційні Всеукраїнські симпозиуми з проблем аграрної історії, часопис “Український селянин” і на цій базі – плідні дискусії з актуальних питань сьогодення) [112; 113.-Вип.1.-С.112; 113.-Вип.3-5].

Конкретизуючи історіографічний підхід до літератури, присвяченої доколгоспному селу, варто підкреслити домінуючий вплив дослідника аграрної історії, професора В.П. Данілова [114.-С.3-23; 115.-С.17-23; 85], зусиллями якого фундувалися міжнародні конференції і симпозиуми з проблем аграрної історії [116], створювалися науково-дослідницькі програми і наукові семінари, в тому числі і з аграрної історії [117].

Вдалою спробою окреслити основні соціально-економічні і політичні віхи діяльності радянської влади в українському селі (в тому числі і в 1920-х роках) є праця професора М.А. Якименка [118], який доводить достовірність власних тверджень на вагомих історичних джерелах місцевих і центральних архівів. Автор спробував розкрити становище українського села в умовах “повного більшовицького контролю”, процес зародження і реалізації ідеї “великого перелому” (розкуркулення, примусова колективізація) та її наслідки.

Концептуальне місце посідають дослідження професора С.В. Кульчицького [119; 120], які аналізують і визначають закономірності розвитку України в перші десять років більшовицької влади. Автор наголошує на особливостях функціонування радянського суспільства, яке складалося на засадах тоталітаризму. Запорукою його успішного існування залишався політичний контроль. Історик доводить, що політичний контроль здійснювався подвійно: партійно-більшовицькими структурами та органами ВЧК-ДПУ.

Сучасна концепція розвитку історичної науки, пов'язана із значними зрушеннями у напрямку до відкритості джерельної бази, сприяє появі історичних праць, що досліджують проблему соціального протистояння в українському селі 1920-х років [121; 122.-С.70-78; 123; 124; 125].

Питанням утворення та впливу тоталітарного режиму в Радянському Союзі на українське селянство присвячується монографія О.І. Ганжі [126].

Солідні дослідження професора В.В. Калініченка – дисертація і книга фокусують погляд читачів на складні соціально-економічні процеси, які відбувалися в умовах українського непівського села.

У новітніх дослідженнях переосмислюється погляд про місцеві органи радянської влади 1920-х років на селі, як зовнішні по відношенню до громади, організаційно і інституціонально самостійні, і доводиться, що самоуправління селянської громади виступало у формі низового підрозділу радянської влади 1920-х років, вказуючи на наявність “громадівського” характеру радянських органів влади на селі [127].

Оприлюднення раніше закритих історичних джерел дає можливість фахівцям досліджувати проблему політичного контролю над суспільством, який набирає нових якостей в умовах радянського політичного режиму [128.-С.42-44; 129.-С.271-276; 130].

Можливості, які відкриваються перед дослідниками соціально-політичних процесів історії доколгоспного села у зв'язку з освоєнням нових історичних джерел, сприятимуть формуванню нових дослідницьких підходів, об'єктивній переоцінці історичного минулого, а все це разом допоможе подолати кризу в історіографії.

Свідченням кризових тенденцій історіографії є наявність теоретико-методологічного “сум'яття” в значній кількості випадків, “заполітизованість” багатьох проблем. Селянське питання посідає головне місце в розумінні загальних процесів, які відбувалися і відбуваються в рамках радянського і пострадянського суспільства, а також, відповідно, і при формуванні сучасної історичної концепції. Вагомий внесок у розвиток останньої здійснено роботами професорів В.П. Данілова та С.В. Кульчицького, а також збірниками документів, що виходять з друку у рамках міжнародних проектів “Крестьянская революция в России”, “Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД”, “Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание” [131.-С.9-17; 132-135].

Не дивлячись на певні напрацювання, тема перебування українського села в умовах радянського політичного режиму в рамках 1921-1929 років залишається мало вивченою в конкретно-історичному плані, відсутня комплексна праця з проблеми здійснення політичного контролю більшовизму над українським селом.

Джерела та література

1. Зиновьев Г.Е. Лицом к деревне: Статьи и речи. – М.; Л., 1925.
2. Зиновьев Г.Е. Манифест кулацкой партии // Большевик. – 1927. – №13.
3. Сталин И.В. Крестьянский вопрос. – М.; Л., 1925.
4. Сталин И.В. К вопросам ленинизма. – М.; Л., 1926.
5. Крупская Н.К. Политико-просветительская работа: Сб. статей (1920-1923). – М., 1924.
6. Бухарин Н.И. Новое откровение о советской экономике или как можно погубить рабоче-крестьянский блок (К вопросу об экономическом обосновании троцкизма). – М.; Л., 1925.
7. Бухарин М.И. Про деякі завдання нашої роботи на селі // Большевик. – 1924. – №7-8.
8. Бухарин М.И. Значення аграрно-селянської проблеми // Большевик. – 1924. – №3-4.
9. Бухарин М.И. Комунізм і диктатура пролетаріату. – М.; Л., 1925.
10. Бухарин Н.И. Путь к социализму и рабоче-крестьянский союз. – М.; Л., 1925.
11. Бухарин Н.И. Доклад активу Ленинградской организации ВКП(б) 28 июля 1926 // Рыков А.И., Бухарин Н.И. Партия и оппозиционный блок. – М.; Л., 1928.
12. Бухарин Н.И. Политическое завещание Ленина. – М., 1929.
13. Бухарин Н.И. Избранные произведения. – М., 1988.
14. Калинин М.И. О деревне. – Л., 1925.
15. Калинин М.И. О крестьянских обществах взаимопомощи: речи, статьи, доклады. – М., 1925.
16. Калинин М.И. За эти годы: Статьи, беседы, речи (1919-1927 гг.). – Л., 1926-1929. – Кн. 1-3.
17. Документы свидетельствуют: Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации. 1927 – 1932 гг. – М., 1989.
18. Шанин Т. Крестьяноведение и Вы: к русскому изданию // Великий незнакомец: Крестьяне и фермеры в современном мире. – М., 1992.
19. Кондратьев Н.Д. К вопросу о дифференциации деревни // Пути сельского хозяйства. – 1927. – №5.
20. Кондратьев Н.Д., Огановський Н.П. Перспективи і розвиток сільського господарства СРСР. – М., 1924.
21. Чаянов А.В. Организация крестьянского хозяйства. – М., 1925.

22. Чаянов А.В. Про дифференциацию крестьянского хозяйства // Пути сельского хозяйства. – 1927. – №5.
23. Макаров Н.П. Организация крестьянского хозяйства. – М., 1926.
24. Челинцев А., Матюкин Б., Никишин И. Динамика крестьянского хозяйства (По материалам динамических переписей ЦСУ за 1920-1926 гг.). – М., 1926.
25. Большаков А.М. Деревня 1917-1927. – М., 1927.
26. Гагарин А. Хозяйство, жизнь и настроение деревни. – М.; Л., 1925.
27. Гагарин А. Деревня после Октября. – Л., 1925.
28. Каган А. Аграрная революция на Украине: к вопросу о социальных и политических процессах на селе. – К., 1923.
29. Лісовий П. Нетрі села. Статті, нариси. 1922-1924 рр. – Б.м., 1928.
30. Одинцов О.В. Основы сельскохозяйственной политики на Украине. – Харьков, 1925.
31. Залкинд А.Б. Очерки культуры революционного времени. – М., 1924.
32. Рейснер М.А. Проблемы социальной психологии. – Ростов-Дон, 1925.
33. Психология и марксизм. – Л., 1925.
34. Лебедь Д.З. Итоги и уроки трёх лет анархо-махновщины. – Харьков, 1921.
35. Яковлев Я.А. Русский анархизм в Великой русской революции. – Пг., 1921.
36. Эйдеман Р.П. Очаги атаманщины и бандитизма. – Харьков, 1921.
37. Эйдеман Р.П. К вопросу о борьбе с бандитизмом // Армия и революция. – 1922. – №2.
38. Эйдеман Р.П. Повстанчество и его роль в современной войне // Армия и революция. – 1922. – №3-4.
39. Эсбах Э. Последние дни махновщины на Украине // Война и революция. – 1926. – №12.
40. Кубанин М. Махновщина. – Л., 1927.
41. Руднев В.В. Махновщина. – Харьков, 1928.
42. Черномордик С.И. (Ларионов П.). Махно и махновщина (Анархисты за работой). – М., 1933.
43. Ангаров А. Классовая борьба в деревне и сельсовет. – М., 1929.
44. Борьба за крестьянство. Сборник. – Б.м., 1926.
45. Комаров Н. Лицо классового врага. Классовая борьба в деревне во время перевыборов сельских советов в 1929 г. – Л., 1929.
46. Компартия и село. – Харьков, 1925.
47. Ксенофонов Ф.А. РКП и деревня. – М., 1925.
48. Яковлев Я.А. Практические вопросы работы Советов. – М.; Л., 1925.
49. Яковлев Я.А. Из уроков перевыборов. Сельсоветы и волисполкомы. – М.; Л., 1925.
50. Петровський Г.І. Політичні та господарчі завдання КНС. Перероблена доповідь на 6-му Всеукраїнському з'їзді КНС. – Харків, 1929.
51. Петровський Г.І. Про роботу партії на селі (Доповідь на X з'їзді КП(б)У). – Харків, 1928.
52. Петровський Г.І. Ради за період громадянської війни і за мирного будівництва. – Харків, 1927.
53. Квірінг Е.І. Політика партії на селі // Партія і село. – Харків. – 1925. – №5.
54. Раковский Х.Г. Что дали незаможникам их комитеты. – Харьков, 1921.
55. Лацис (Судрабс). Чрезвычайные комиссии по борьбе с контрреволюцией. – Б.м., 1921.
56. Амфитеатров Г. Земельное общество и сельсовет // Революция права. – 1928. – №2.
57. Владимирский М. Организация советской власти на местах. – М., 1921.
58. Зданович С. Сельские советы и земельные общества // Большевик. – 1928. – №6.
59. Кожиков И. Сельские советы и земельные общества // На аграрном фронте. – 1928. – №5.
60. Лужин А., Резунов М. Низовой сельский аппарат (сельсовет и волисполком). – М., 1929.
61. Михайлов Г.С. Местное советское правление. – М., 1927.
62. Павлов А.П. Община в советских условиях // Революция права. – 1928. – №4-5.
63. Полюдов Е. Волостной бюджет и советское строительство в деревне. – М., 1925.
64. Резунов М. Сельские советы и земельные общества. – М., 1928.

65. Чугунов С. Вопросы организации низового советского аппарата. Сельсоветы. – Л., 1925.
66. Беляев П. О самообложении в деревне // Финансы и народное хозяйство. – 1927. – №1.
67. Печерица Г.О. О сельсоветах и земобществах // Власть советов. – 1928. – №37.
68. Рыков А.И. Индустриализация и хлеб. – М.; Л., 1928.
69. Чубар В.Я. Повысим урожайность. – Харьков, 1929.
70. Чубар В.Я. Крок за кроком до соціалізму. Перероблена стенограма доповіді на XI Всеукраїнському з'їзді рад. – Харків, 1929.
71. Чубар В.Я. Програма соціалістичного наступу. – Харків, 1929.
72. Шліхтер О.Г. Завдання сільського господарства. – Харків, 1927.
73. Шліхтер О.Г. Напрямки розвитку сільського господарства в системі індустріалізації країни. – Харків, 1927.
74. Шліхтер О.Г. До підсумків листопадових пленумів ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У. – Харків, 1929.
75. Чугунов С.И., Шостак Г.К. Советы восемнадцатого года пролетарской диктатуры (Анализ состава Советов за 10 лет – 1924-1934 гг.) // Советское государство. – 1935. – №5.
76. Ронин С.А. Переход к политике оживления Советов (1924-1925 гг.) // Советское государство. – 1936. – №5.
77. Очерки по истории органов Советской государственной власти. – М., 1949.
78. Шанин Т. Перспективы исследования крестьянства и проблема восприятия параллельности общественных форм // Крестьяноведение: Теория. История. Современность. Ежегодник. 1996 / Под ред. В. Данилова, Т. Шанина. – М., 1996.
79. Молчанова А.П. Из истории борьбы за упрочение союза рабочего класса и крестьянства: Партийно-массовая работа в деревне 1924-1925 гг. – М., 1956.
80. Бахтин М.И. Союз рабочих и крестьян в годы восстановления народного хозяйства. (1921-1925 гг.). – М., 1961.
81. Генкина Э.Б. Переход советского государства к новой экономической политике (1921-1922) – М., 1954.
82. Поляков Ю.А. Переход к непу и советское крестьянство. – М., 1967.
83. Трифонов И.Я. Классы и классовая борьба в СССР в начале нэпа (1921-1923 гг.): В 2 ч. – Л., 1964. – Ч.1.
84. Данилов В.П. Советская доколхозная деревня: население, землепользование, хозяйство. – М., 1977.
85. Данилов В.П. Советская доколхозная деревня: социальная структура, социальные отношения. – М., 1979.
86. Данилов В.П. К характеристике общественно-политической обстановки в советской деревне накануне коллективизации // Исторические записки. – 1966. – Т.79.
87. Кукушкин Ю.С. Сельские советы и классовая борьба в деревне. – М., 1968.
88. Історія селянства Української РСР: В 2 т. – К., 1967. – Т.2.
89. Історія Української РСР: В 8 т. – К., 1977. – Т.6.
90. Становление и развитие социалистического образа жизни в советской деревне / В.Т. Пашуто (отв. ред.) и др. – Воронеж, 1982.
91. Самофалов В.М. Комуністична партія України в боротьбі за відбудову народного господарства (1921-1925 рр.). – К., 1963.
92. Сліпченко В.А. КП(б)У – організатор розгрому куркульської націоналістичної контрреволюції в 1921-1923 рр. // Із історії Комуністичної партії України. Наукові праці суспільних кафедр вузів м. Києва. – К., 1959. – Вип. 2.
93. Залевський А.Д. Розгром куркульсько-націоналістичного бандитизму на Україні (1921-1922 рр.) // Український історичний журнал. – 1959. – №4.
94. Кучер О.О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні 1921-1923 рр. – Харків, 1971.
95. Голишков Д.Л. Крушение антисоветского подполья в СССР: В 2 кн. – М., 1986. – Кн. 1.
96. Березовчук М.Д. Заходи Комуністичної партії України по організаційно-політичному зміцненню комнезамів // Український історичний журнал. – 1964. – №1.

97. Березовчук М.Д. Комнезами України в боротьбі за соціалізм. – К., 1965.
98. Березовчук М.Д. Перші соціалістичні перетворення на селі. Про організації сільської бідноти та їх роль у здійсненні перших соціалістичних перетворень. – К., 1976.
99. Чмыга А.Ф. Колхозное движение на Украине (1917-1929 гг.). Очерки истории. – М., 1974.
100. Ефременков Н.В., Ковалёва С.А., Серёгина И.Г. Общественно-политическая жизнь советской доколхозной деревни (1921-1929 гг.): источники, историография // XXVI съезд КПСС и проблемы аграрной истории СССР (социально-политическое развитие деревни). – Уфа, 1984.
101. Кабанов В.В. Проблемы исследования общественно-политической жизни советской деревни периода революции и гражданской войны (1917-1920 гг.) // XXVI съезд КПСС и проблемы аграрной истории СССР (социально-политическое развитие деревни). – Уфа, 1984.
102. Костюк П.М. Деятельность партии по идейно-политическому воспитанию крестьянства – важнейший фактор роста его политической активности // XXVI съезд КПСС и проблемы аграрной истории СССР (социально-политическое развитие деревни). – Уфа, 1984.
103. Капустян А.Т. Общественно-политическая жизнь украинского села в 1921-1925 гг.: Дис... канд. истор. наук. – М., 1985.
104. Ланшиков А.П., Салуцкий А.С. Крестьянский вопрос вчера и сегодня. – М., 1990.
105. “Круглый стол”: Советский Союз в 20-е годы // Вопросы истории. – 1988. – №9.
106. Данилов В.П., Дмитренко В.П., Лельчук В.С. НЭП и его судьба // Вопросы истории КПСС. – 1989. – №10.
107. Кондуфор Ю.Ю. Сьогодення Інституту історії України АН УРСР // Український історичний журнал. – 1991. – №7.
108. Публічний діалог: Перебудова і історична наука // Український історичний журнал. – 1989. – №2.
109. Рибалка І.К. Сталінщина й розселянювання країни // Український історичний журнал. – 1989. – №10; №11.
110. Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Сташис В.В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918-1922). – Харьков, 1990.
111. Данилов В.П. Наконец-то хрестоматия крестьяноведения издается в России! // Великий незнакомец: Крестьяне и фермеры в современном мире: Хрестоматия / Сост. Т. Шанин. – М., 1992.
112. Матеріали Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії: В 2 ч. / Ред. кол.: Кульчицький С.В., Бушин М.І., Калініченко В.В. та ін. – К., 1996. – Ч. 1-2.
113. Український селянин: Праці науково-дослідного інституту селянства / Інститут історії України НАН України. – Черкаси, 2000.
114. Данилов В.П. Аграрные реформы и крестьянство России (1861-1994 гг.) // Формы сельскохозяйственного производства – регулирование государством. – М., 1995.
115. Данилов В.П. Реформы в России в XX веке: общее и особенное // История Отечества XX века: актуальные проблемы. (Сборник статей по материалам Всероссийской научной конференции, посвященной 50-летию УГНТУ, 11-12 ноября 1998 г. / Отв. ред. В.А. Надеждина. – Уфа, 1999.
116. 1-я Международная конференция ученых аграрников “Перестройка аграрного производства в СССР: проблемы и перспективы”. – М., 1990.
117. Современные концепции аграрного развития: Теоретический семинар // Отечественная история. – 1992. – №5; 1993. – №2; 1994. – №2.
118. Якименко М.А. Українське село: сім десятиліть перебудови: Матеріали до курсу “Історія України” і спецкурсу “Історія сільського господарства і селянства України”. – Полтава, 1993.
119. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996.
120. Кульчицький С.В. УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. – К., 1995.

121. Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.): Джерелознавче дослідження / Інститут історії України НАН України. – К., 1999.
122. Васильєв В. Крестьянские восстания на Украине. 1929-1930 годы // Свободная мысль. – 1992 – №9.
123. Ганжа О.І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УРСР / Серія “Історичні зошити”. – К., 1996.
124. Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). – Вінниця, 1997.
125. Ивницкий Н.А. Репрессивная политика Советской власти в деревне (1928-1933 гг.). – М., 2000.
126. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.). – К., 2000.
127. Яхшиян О.Ю. Крестьянская община и местные органы власти в русской деревне 1920-х гг.: Автореф. дисс... канд. истор. наук. – М., 1998.
128. Бондар В.О. Документальні свідчення про методи роботи ДПУ на селі // Південна Україна ХХ століття. – Запоріжжя, 1998. – Вип. 1(4).
129. Капустян Г.Т. Радянська таємна служба про політичні події і настрої в українському селі у 1921-1927 рр. (За матеріалами архіву ОДПУ Чорнухинського району Полтавської області) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К., 1999.
130. Ченцов В.В. Документы органов государственной безопасности как источник по социально-политической истории Украины в 1921-1925 гг.: Дисс... канд. истор. наук. – Днепропетровск, 1992.
131. Данилов В.П. Великая крестьянская революция // “Октябрь 1917: смысл и значение”: Материалы “круглого стола”, состоявшегося в Горбачев-Фонде 30 октября 1997 г. – М., 1998.
132. Крестьянское восстание в Тамбовской губернии в 1919-1921 гг.: “Антоновщина”. Документы и материалы. – Тамбов, 1994.
133. Филипп Миронов (Тихий Дон в 1917-1921 гг.). Документы и материалы / Под ред. В. Данилова, Т. Шанина. – М., 1997.
134. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939: Документы и материалы: В 4 т. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М., 1998-2000.
135. Трагедия советской деревни: Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы: В 5 т. / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М., 1999-2001.

SUMMARY

The author examines on the broad historical background the socio-economic and political processes that were taking place in the Ukrainian rural areas in the 20s of the 20th century. The analysis of the literature published in Ukraine and Russia in the 20ies and 30ies of the 20th century is made.

В.В. Марчук

ОСОБИСТІ ПІДСОБНІ ГОСПОДАРСТВА В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Незважаючи на наявність великої кількості наукових праць, що торкалися особистих підсобних господарств (ОПГ), визначення їх соціально-економічної сутності наштовхується на суттєві перешкоди. Вони, за великим рахунком, і досі залишаються не досягнутими в політекономічному, соціальному плані. Як в радянські часи, так і сьогодні найбільш глибоку розробку отримали економічні аспекти існування і функціонування